

I. RANUNCULACEAE (BOTERBLOEMACHTIGEN) (eerste deel)

door S. J. Dijkstra

De redactie van het Maandblad verzocht mij, nu de reeks: „Voedselopname bij merkwaardige planten” beëindigd is om een nieuwe serie artikelen over planten. De keuze is gevallen op het behandelen van een aantal families, die samengesteld zijn uit soorten die de meeste lezers hopenlijk interessant zullen vinden. De keus en de volgorde van de te behandelen stof is geheel willekeurig, ook zal niet gestreefd worden naar volledigheid, daarvoor raadplege men de verschillende flora's. Er zal, bij uitzondering, wel eens een soort genoemd worden die in Nederland in het wild niet voorkomt, maar wel algemeen aan de lezer bekend is. Wie zich op de hoogte wil stellen van de in Zuid-Limburg voorkomende flora raadplege: A. de Wever, „Lijst van wildgroeiende en eenige gekweekte planten in Zuid-Limburg”, Jaarboek van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, 1911-'23. De Jaarboeken zijn in de bibliotheek van het Natuurhistorisch Museum aanwezig. Veel is in de loop der jaren verloren gegaan, maar toch bevat deze lijst een schat van waarnemingen.

We beginnen met de Ranunculaceae; deze familie heeft al jarenlang mijn bijzondere belangstelling en wel om verschillende redenen. Het is een uitgebreide familie met vrij veel geslachten en vaak veel soorten, men is er dus niet zo gauw opuitgekeken. De vormenrijkdom is groot, allerlei aanpassingen komen voor, zowel aan groeiplaats (er behoren waterplanten, landplanten en lianen toe), als aan de vorm van de bloem. Sommige soorten worden reeds honderden jaren als tuinplanten gekweekt wegens de fraaie kleur of vorm van hun bloemen. Aanpassingen van de bloem zijn de z.g. honingbladeren. Aan de voet van de kroonbladeren van sommige soorten komen honingschubjes voor, bij andere soorten zijn de kroonbladeren veranderd in trechter- of bekervormige organen die nektar bevatten. Ook kunnen de kroonbladeren uitgegroeid zijn tot een spoor die weer

nektar voortbrengt, maar er zijn ook tenslotte nog soorten die helemaal geen nektar vormen, maar uitsluitend stuifmeel. Opvallend is het grote aantal meeldraden. Zoals wel bekend zal zijn, zijn kelk-, kroonbladeren, meeldraden en stampers eigenlijk vervormde bladeren. Ze kunnen dan ook in elkaar overgaan, bijv. meeldraden die veranderd zijn in kroonbladeren. Dergelijke bloemen noemt men dubbele of gevulde bloemen en deze worden veel gekweekt; echter in de natuur zijn ze ook een niet zeldzaam voorkomend verschijnsel, vooral bij de Ranunculaceae.

In dit artikel bespreken we het geslacht waar de familie naar genoemd is, namelijk *Ranunculus* (Boterbloem). Niet iedere soort uit dit geslacht heeft botergele bloemen, bekend is wel bij de excursisten naar de Hautes Fagnes de witbloeiende *R. aconitifolium*, de soort met bladeren die gelijken op die van *Aconitum*. Ook niet iedere geelbloeiende plant die op een boterbloem lijkt, behoort tot de Ranunculaceae, zoals sommige *Potentilla*-soorten, die tot de Rosaceae behoren. Ze onderscheiden zich door het bezit van steunblaadjes, die bij de Ranunculaceae ontbreken. Onder steunblaadjes verstaat men de meestal kleine blaadjes of uitgroeisels aan de voet van de bladsteel. Echter bij het ondergeslacht *Batrachium* komen wel zoiets als steunblaadjes voor, deze soorten zal men wel niet verwisselen met Rosaceae.

Het geslacht *Ranunculus* wordt in 3 ondergeslachten verdeeld, namelijk *Ranunculus* (het echte) met in Nederland 10 soorten, *Ficaria* (Speenkruid) met 1 soort en *Batrachium* (Waterboterbloem) met ook zo'n 10 soorten voor Nederland. *Ficaria* en *Batrachium* werden vroeger tot aparte geslachten gerekend. Bij *Ranunculus* soorten is heel mooi het honingschubje te zien aan de voet van de kroonbladeren. Ze worden voornamelijk bestoven door insecten met een korte tong, zoals sommige bijtjes en vliegen. Verder zijn de kroonbladeren voor ongeveer 2/3 deel sterk glanzend en het is niet onmogelijk dat dit gedeelte licht terugkaatst met een golflengte die voor onze

ogen niet waarneembaar is, maar voor het insecten-oog wel, waardoor ze dezelfde functie zouden hebben als honingmerken. Ranunculaceae zijn alle min of meer giftig; bij de boterbloem denkt men wel dat ze bestanddelen bevatten die bacterien- en schimmeldodend zijn en dit zou dan misschien ook de reden zijn, waarom een *Ranunculus* nooit aan een schimmelziekte zou lijden.

Ranunculus acris (Scherpe Boterbloem) is een soort die zeer algemeen is en wel bekend voor iedereen; een beschrijving kan achterwege blijven. De soort komt vooral in hooilanden, maar ook langs wegen, enz. voor. In groenvoer is ze schadelijk en in de wei laat het vee deze staan, echter gedroogd als hooi verliest het zijn werking. Ook *R. repens* (Kruipende Boterbloem) zal wel algemeen bekend zijn, doordat hij door zijn uitlopers een lastig te bestrijden onkruid is in tuinen en gazons. Ook komt hij voor op vochtige, grazige plaatsen, ruderaal terreinen, enz.

R. auricomus (Gulden Boterbloem) is een zeer vroeg bloeiende soort, die vooral in Zuid-Limburg algemeen is langs bosranden. Deze valt op doordat van zijn 5 kroonbladeren meestal enkele, soms alle, ontbreken of slecht ontwikkeld zijn, net of een kind ermee gespeeld heeft. In de loop van dit artikel komen nog enkele soorten voor waarbij geen kroonbladeren aanwezig zijn. In Zuid-Limburg (en bij Nijmegen) komt een zeldzame soort voor in loofbossen, namelijk *R. breyanus* (Bosboterbloem). Indien men geïnteresseerd is in deze dan raadplege men het Jaarboek, 1914, p. 53, waar dr de Wever deze uitvoerig beschreven en afgebeeld heeft, ook wordt hij in de verschillende flora's vermeld. *R. arvensis* (Akkerboterbloem) heeft een kleine bloem; deze maakt in tegenstelling tot de andere soorten, maar weinig vruchtjes, in de regel slechts 5. Deze zijn echter groot waardoor ze wel opvallen, ze eindigen in een gekromde snavel en zijn bovendien bezet met een aantal stekels, waarmee ze zich gemakkelijk hechten aan pels of kleren om op deze wijze verspreid te worden. De soort komt vooral voor op graanakkers, op klei en löss. Tot mijn spijt kon ik deze

soort de laatste tijd niet vinden, want deze sierlijke vrucht is wel een foto waard.

Nu volgen enkele soorten die van de eerstgenoemde te onderscheiden zijn, doordat hun kelkbladeren naar beneden geklapt zijn. *R. sceleratus* (Blaartrekkende Boterbloem) met kleine bloemen, waarvan de kelkbladeren spoedig af vallen, de stampers vormen met elkaar een langwerpige groen lichaampje, dat ver boven de meeldraden uitsteekt. De bladeren zijn vleziger dan die van de reeds genoemde soorten. De Blaartrekkende Boterbloem dankt zijn nederlandse naam aan het feit dat hij een blaartrekkende werking bezit. Bedelaars zouden wel misbruik van hem maken door handen of benen met het sap in te smeren, om medelijden op te wekken. De soort groeit langs sloten en moerassen en houdt van een voedselrijke bodem. Toen de Flevo polder droog kwam te liggen, raakte de bodem in korte tijd massaal begroeid met *Senecio tubicaulis* (Moerasandijvie) waarvan de vruchten met behulp van hun pluizen zich over grote afstanden verplaatsen en tot ontwikkeling kwamen

Afd. 1. *Ranunculus sceleratus* (Blaartrekkende Boterbloem).
(foto: S. J. Dijkstra)

op plaatsen waar de soort voordien niet voorkwam, o.a. op het steenstort van Stm. Wilhelmina. De pers heeft aan de explosie van deze plant wel de nodige aandacht besteed. Minder bekend is dat een jaar later de Blaartrekkende Boterbloem de Moerasandijvie grotendeels verdrong; deze laatste maakt ook zeer veel vruchten, soms wel 100 per bloem.

R. Bulbosus (Knolboterbloem) lijkt wel op de Scherpe Boterbloem, is iets fijner en onderscheidt zich verder van deze door zijn naar beneden geklapte kelkbladeren en door een knolvormige verdikking van de stengelvoet (deze knol bevindt zich in de grond). Na de bloei ontwikkelt zich een nieuwe knol, terwijl de oude te gronde gaat. Bij de Scherpe Boterbloem komt het ook weleens voor, dat een kelkblad naar beneden gebogen is, inaar hierdoor moet men zich niet laten verwarren. Verder is de tint van de kroonbladeren een beetje verschillend met die van de Scherpe Boterbloem; heeft men daar kijk op, dan zijn beide soorten op een afstand van 10 m wel te onderscheiden. De soort komt voor op grazige, droge plaatsen. Een afwijkende vorm werd door mij waargenomen aan de rand van een korenveld langs de niet verharde weg bij de Doom te Heerlen. Deze heeft slappe, opstijgende stengels, de bloemen zijn klein en hij bloeide nog eind augustus. Mogelijk is het een schaduwvorm, die afwijkt door zijn ongewone groeiplaats; een exemplaar nam ik mee voor verdere studie. *R. sardous* (Behaarde Boterbloem) is de derde met naar beneden geklapte kelkbladeren, de bladeren en bladstelen zijn nogal opvallend behaard. Hij maakt een grovere indruk. Hij komt voor in korenakkers op het krijt en löss, maar zal nu wel zeldzamer worden.

Tenslotte een tweetal soorten waarvan de bladeren gaaf zijn, of aan de rand zwak getand *R. lingua* (Grote Boterbloem); de bloem kan een diameter bereiken van 4 cm, zijn stengel is rechtopstaand. *R. flammula* (Egelboterbloem) met een bloemkroon minder dan 2 cm in diameter, met een slappe, vaak opstijgende of zelfs liggende stengel. Beide soorten komen voor op vochtige, veenachtige bodem.

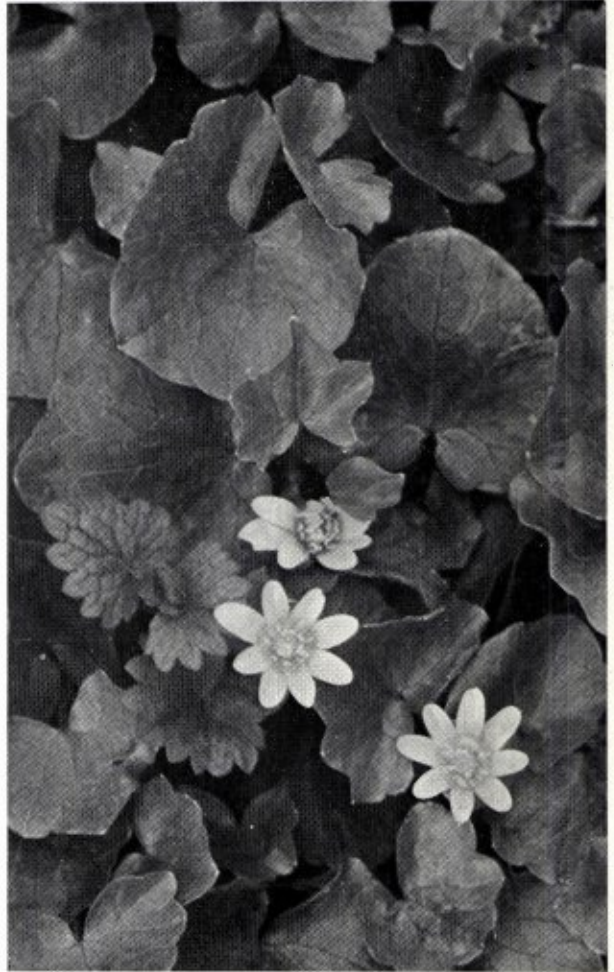

Afb. 2. *Ranunculus lingua* (Grote Boterbloem).
(foto: archief de Wever)

Tot het ondergeslacht *Ficaria* behoort slechts 1 soort en wel *R. ficaria* (Speenkruid). Deze is wel algemeen bekend. De bladeren zijn rond-hartvormig, dus niet het normale boterbloemblad, de bloem heeft 3 kelkbladeren, 8-12 kroonbladeren, de plant is verder gekenmerkt door wortel- en stengelknolletjes, de laatste in de bladoksels van de onderste bladeren. Deze laatste worden door de regen verspreid en na heftige regenval kunnen ze plaatselijk zo massaal aanspoelen dat men wel gedacht heeft dat ze met het regenwater uit de wolken gevallen waren. Zaden worden in ons land waarschijnlijk nooit gevormd, een verschijnsel dat meer voorkomt bij soorten die zich sterk vege-

tatief vermeerderen. In Engeland komt echter een vorm voor die wel zaden voortbrengt en de wetenschap is geïnteresseerd of deze ook in ons land aanwezig is. Indien U dus planten vindt met vermoedelijk goed ontwikkelde zaden, dan zou ik graag levend materiaal of zaden ontvangen. Zoals bekend is, is Speenkruid een typische voorjaarsplant, die bloeit voordat het loof hem het licht ontnemt, en na de bloei spoedig bovengronds afsterft. Legt men de knolletjes enige tijd in een koude omgeving, bijv. ijskast, en plant ze daarna, dan kunnen ze ook in het warme jaargetijde in bloei komen. Zelf trof ik enige tientallen planten in bloei omstreeks de kerstdagen, na een zeer koude nazomer. Het vermoeden was dan ook dat ze door die koude nazomer tot ontwikkeling gekomen waren. Tenslotte moet U er eens op letten dat de bloemen zich sluiten bij nacht, maar ook bij guur weer.

Het ondergeslacht *Batrachium* (Watteranonkel) telt in Nederland 10 soorten, enkele zijn zeldzaam. Dr. de Wever vermeldt 4 soorten voor Zuid-Limburg. De bloemen zijn wit met meestal een gele nagel (dit is het onderste gedeelte van het kroonblad). De soorten variëren sterk in bladvorm al naar gelang het ondergedoken bladeren zijn (fijn verdeeld), of, zo al aanwezig, het drijvende bladeren zijn (eenvoudiger van bouw). Bovendien komen er nog landvormen voor, d.w.z. exemplaren die tijdelijk droog zijn komen te staan en zich hieraan hebben aangepast. Heeft men moeilijkheden met het vaststellen van de bladform, waarnaar gevraagd wordt bij de determinatie, dan legt men het blad in water, liefst in een platte, witte schaal, waarna de bladeren hun natuurlijke vorm weer aannemen. Van de vindplaatsen die de Wever noemt zal wel niet veel overgebleven zijn, veel poeltjes zijn gedempt met huisvuil, daarom kunnen we hier volstaan met alleen *Ranunculus* (*Batrachium*) *fluitans* te noemen. De nederlandse naam is Vlottende Watteranonkel, deze komt voor in de Geul en de Maas met de Jeker. De bladeren kunnen tot 16 cm lang worden, ze zijn een paar maal vertakt en hun slippen staan evenwijdig aan elkaar en zijn zo

Afb. 3. *Ranunculus ficaria* (Speenkruid).

(foto: Jan van Eijk)

gericht, dat ze zo weinig mogelijk weerstand bieden aan het stromende water. Interessant is om na te gaan of ze alleen maar voorkomen op plaatsen met een geringe stroomsnelheid, bijv. vlak bij een stuw. In stilstaand water, bijv. in een aquarium, zijn ze wel te kweken en komen zelfs tot bloei.

De overige geslachten van de Ranunculaceae zullen in een volgend nummer van dit blad worden besproken.